

1. Stambeno-poslovna zgrada (nekadašnje Kino «Radnik»; izvorno Učiteljski dom), 1936.; Alipašina 2 i 4; Franjo Lavrenčić
2. Stambeno-poslovna zgrada (nekadašnja kafana «Triglav»), 1944.; Alipašina 1 i 3; Asim Nanić
3. Dom Crvenog krsta, 1928-1929.; Kranjčevićeva 2; Helen Baldasar
4. Stambeno-poslovna uglovnica Penzionog fonda, 1939-1940.; Hamze Hume 2; Muhamed i Reuf Kadić
5. Stambena zgrada; Hamze Hume 4
6. Stambena zgrada; Vrazova 12
7. Stambena zgrada; Vrazova 1
8. Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo i Federalni zavod za zapošljavanje (izvorno Javna berza rada), 1929-1930.; Valtera Perića 12, Đoke Mazalića 3; Mate Bylon
9. Stambena zgrada; Hiseta 3
10. Stambena zgrada; Hiseta 15
11. Stambena zgrada; Magribija 1
12. Stambena zgrada; Maršala Tita 5
13. Stambena uglovnica; Dolina 2
14. Stambena zgrada; Dolina 4
15. Stambena uglovnica (nekadašnja kafana «Dubravka»); Herceg Stjepana 2; Tihomir Miličević
16. Stambena zgrada; Herceg Stjepana 4;
17. Stambena uglovnica; Herceg Stjepana 6
18. Crkva Sv. Josipa, 1936-1940.; Trg Karla Paržika; Karel Parik
19. Stambeno-poslovna zgrada sa neboderom (izvorno Dom željezničarske stambene i kreditno-potporne zadruge) 1938.; Augusta Brauna 4, 6 i 8; Isidor Reis
20. Stambena zgrada; Kralja Tvrtka 8
21. Stambena zgrada; Augusta Brauna 12;
22. Stambena uglovnica; Augusta Brauna 14
23. Stambena zgrada; Fra Anđela Zvizdovića 2
24. Stambena zgrada; Fra Anđela Zvizdovića 4
25. Stambena uglovnica; Kralja Tvrtka 13 i 15
26. Stambena zgrada; Kralja Tvrtka 11
27. Stambena uglovnica; Kralja Tvrtka 19; Muhamed i Reuf Kadić
28. Stambena zgrada; Kralja Tvrtka 17; Mate Bylon i Jahiel Finci (autorstvo pretpostavka)
29. Stambena zgrada; Zmaja od Bosne 6; Franjo Citerbart
30. Srednja građevinsko-geodetska škola i Srednja mašinska škola (izvorno Državna tehnička škola) 1930.; Franca Lehara 5, Zmaja od Bosne 8; P.V. Todić (skulptura Aleks Turmišev);
31. Stambena zgrada (izvorno zgrada Željezničarske stambene i kreditno-potporne zadruge) 1932-1933.; Kranjčevićeva 16, 18 i 20; Franjo Lavrenčić
32. Vila «Kofler», 1933.; Kranjčevićeva 22
33. Vila «Golubović» (bivši Dom pisaca), 1933.; Kranjčevićeva 24;*
34. Vila «Bylon», 1933.; Kranjčevićeva 28; Mate Bylon;*
35. Vila, 1933.; Kranjčevićeva 30
36. Stambena zgrada, 1933.; Tešanjaska 2 i 4
37. Vila «Murko», 1933.; Kalemova 19
38. Vila «Sijaskijević», 1933.; Halida Nazečića 4
39. Vila «Hajnski-Atijas», 1933.; Halida Nazečića 6
40. Vila «Markezic-Corn», 1933.; Kalemova 1
41. Vila «Perinovac», 1933.; Kalemova 10
42. Vila «Latal-Danon», 1933.; Kalemova 3
43. Vila «Mihajlović», 1933.; Kalemova 5
44. Vila «Smiljanić», 1933.; Kalemova 12; Dušan Smiljanić
45. Vila; Avde Jabučice 14
46. Stambena zgrada; Avde Jabučice 17
47. Kuća; Avde Jabučice 19
48. Stambena uglovnica; Kranjčevićeva 10; Lavoslav Pavlin (autorstvo pretpostavka)

*izgled objekata je potpuno izmijenjen

MEĐURATNA ARHITEKTURA U SARAJEVU

Arhitektonska ostvarenja ovog perioda su u kvantitativnom smislu mala, dok su u kvalitativnom vrlo vrijedna. Arhitekti, koji su ih ostvarili, su začetnici avangardnih ideja na polju kulture, obrazovanja i graditeljstva i moderne arhitektonske misli na ovim prostorima.

U tom periodu Bosna i Hercegovina, sa ostalim zemljama Južnih Slovena, nalazila se u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja se od 1929. do 1945. godine nazivala Kraljevina Jugoslavija. U ovom relativno kratkom periodu Monarhije, privredno-ekonomski i kulturni život se veoma sporo odvijao u BiH pa je uglavnom ostala ruralna zemlja bez većih urbanih intervencija i izgradnje značajnih državnih i javnih institucija. Međutim, ono što je većim dijelom izgrađeno je, svakako, nagovještaj jedne nove arhitekture. Evidentna je brojnost stambene arhitekture, urbanih vila i stambenih najamnih zgrada. Glavni nosioci građevinskih poduhvata su bili privatni poduzetnici (bogat građani), a zatim institucije poput (nacionalnih i vjerskih) kulturno-prosvjetnih društava, zadruga, zadužbina i vakufa.

Kultura konkursne procedure prilikom odabira i izgradnje objekata je bila više nego zastupljena, što je zasigurno dodatno omogućilo lakše prihvatanje novih tendencija u graditeljstvu. Tadašnji evropski poticaji suvremenog gledanja na arhitekturu i kulturu svoju adekvatnu konkretizaciju i realizaciju su pronašli zahvaljujući domaćim arhitektima školovanim u srednjoeuropskim centrima. Oni su djelujući u kasnim 20-im i 30-im decenijama proteklog stoljeća nastojali njegovati arhitekturu koja u centar svog interesovanja postavlja čovjeka i njegove suvremene potrebe, iznad bilo kakvih historicističkih ili pseudo-folklorističkih ideja. Svojim projektima razvili su novitete u domenima: arhitektonske forme, prostorne estetike i organizacije prostora. Zahvaljujući novim tehnološkim dostignućima, primjenjuju se: armirano-betonske konstrukcije, staklene fasade, veći prozorski otvori, ravni krovovi, klimatizacija, primjena skeletnog sistema umjesto sistema podužnih zidova i sl.

Dosljednost u autentičnosti izraza internacionalizma i funkcionalizma u arhitekturi, usklađenog mjerilom i proporcijama ambijentu, glavna je odlika međuratne aritekture Sarajeva. Ostvarena kultura stanovanja, prema svom kvalitetu je vanvremenska i najzačajniji je doprinos ovog perioda u razvoju bh arhitekture i društva. Sarajevska moderna je tako našla svoje mjesto u internacionalnim arhitektonskim i kulturnim kretanjima međuratnog perioda.

Misija projekta ZNAČENJA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA 20.stoljeća u SARAJEVU

Nacionalni komitet ICOMOS u BiH ovim projektom nastavlja promoviranje graditeljskog naslijeđa arhitekture 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini. Iako je vrlo raznoliko i bogato, ovo naslijeđe još uvijek je nedovoljno prezentirano i istraženo. Ostvarenja iz ovog perioda se u našem društvu i struci najmanje vrednuju i ne prepoznaju kao zajednička vrijednost neophodna za nadgradnju kulturološkog i urbanog identiteta. Značajni radikalni pomaci u modernoj arhitektonskoj misli započinju u međuratnom periodu u Sarajevu (1918-1940). Graditeljsko naslijeđe ovog perioda iskreno prezentuje duh vremena u kojem su nastali evropski avangardni pokreti i škole. Ovaj uticaj je neosporan na društveno-gospodarska, kulturološka i umjetnička strujanja u Bosni i Hercegovini, a pitanja koja su njihovi protagonosti postavili aktualna su i danas.

Implementacija projekta SVIJEST O PROSTORNIM VRIJEDNOSTIMA LOKALNE ZAJEDNICE

Grad je složeno i dinamično tkivo. Sarajevo je u historijskom i arhitektonskom pogledu izrazito heterogen grad sa naglašenom tendencijom ka prostornom skladu - na samo jednom malom prostoru može se vidjeti toliko različitih prostornih izraza i zanimljivih oblikovnih cjelina vrijednih pažnje. Graditeljstvo 20. stoljeća ponudilo je slobodu kreativnog izraza, te na raznolike načine preoblikovalo pojedine četvrti i ulice. Forme koje su tada nastale i priče o kontekstu u kojem su stvarane danas su zaboravljene. Građani često nisu svjesni da u svojoj ulici, u svom komšiluku, prolaze pored vrijednih objekata i kompleksa. Svijest o prostornim vrijednostima lokalne zajednice treba njegovati svakodnevno kako bi jasno podražavala kulturološku slojevitost naslijeđenih urbanih cjelina.

Projekt se bazira na utvrđivanju arhitektonskih ruta ili šetnji gradskim četvrtima kroz mapiranje i valorizaciju objekata iz

međuratnog perioda ili moderne u Sarajevu. Odabir šetnje kao formata komunikacije nije slučajna. Prostorni pokret i susret s vizualnim reperima, za razliku od forme predavanja ili publikacije, značajno utiču na kvalitetu interpretacije i percepcije okruženja.

Cilj KVALITETNO UPRAVLJANJE LOKALNIM PROSTOROM

Vrednovanje ostvarenja iz perioda moderne u Sarajevu može promijeniti našu dosadašnju percepciju kulturne historije grada i njegove budućnosti: arhiviranje i mapiranje objekata Moderne koje trenutno nema svoje mjesto u kulturnom i javnom životu grada; povezivanje graditeljskog naslijeđa i stanovništva kroz jačanja uloge lokalne zajednice u odlučivanju u načinima i vrstama upravljanja (gradskim) prostorom; poboljšanje i obogaćivanje kvaliteta življenja u stambenim četvrtima, samim time i gradskog kulturnog života; kontekstualizacija ranog graditeljskog naslijeđa 20. stoljeća u BiH unutar evropskog kulturološkog konteksta.

Vizija projekta PROSTORNI I LOKALNI IDENTITET

Jačanja lokalne samosvijesti i socijalne kohezije kroz razvoj osjećaja pripadnosti određenom prostoru, čiji karakter i vrijednosti korisnici sami postepeno otkrivaju. Životno iskustvo pojedinca, grupe ili zajednice, čini determinantu ovog istraživačkog projekta jer će time apstraktni funkcionalni prostor četvrti postati simboličko i značenjsko mjesto svakodnevnih prakse.

ŠETNJA KROZ RUTU D

Predočena ruta «D: Marijin dvor – Crni vrh» nastavlja ciklus narativnih šetnji kroz period moderne u Sarajevu, obuhvatajući sjeverne i istočne dijelove glavnog gradskog centra Marijin Dvor i južnu padinu brda Crni vrh. Početak šetnje je najprometnije saobraćajno čvorište, kojeg čine raskrsnice ulica: Maršala Tita, Alipašina, Kranjčevićeva i Hamze Hume. Šetnja se dalje kreće kroz mrežu ortogonalnih uličnih blokova, a zatim se «neočekivano» susreće sa širokim bulevarom Zmaja od Bosne i reprezentativnim javnim objektima, da bi se nastavila i završila blagim uspinjanjem krivudavim ulicama Gorice i Crnog vrha. Zbog samog karaktera prostora ruta djeluje razruđeno i isprekidano, no ona zapravo obuhvata dvije različite prostorne cjeline i idejno suprostavljene vizije gradskog života.

Prvu cjelinu čine stambeno-poslovne i javne zgrade (3, 8) interpolirane unutar već uspostavljene blokovske matrice. Među njima se naročito izdvaja stambena uglovnica Penzionog fonda svojom estetskom elegancijom postignutom odnosom volumena i zaobljenih staklenih lođa uz primjenu fasadne keramike (4). Tu je i stambeno-poslovna zgrada sa prvim sarajevskim neboderom (19) koja svojim gabaritima obuhvata cijelu stranu gradskog bloka, te uglovnica Javne berze rada (8) koja osim što jednostavnim ritmičnom i zaobljenom fasadom ublažava strogu blokovsku strukturu, složeni je funkcionalno-programski objekt. Koncentracija stambeno-poslovnih objekata između ulica Kralja Tvrtka i fra Anđela Zvizdovića jasno pokazuje kako se za tadašnje doba radilo o zapadnoj granici grada.

Drugu cjelinu, po obuhvatu mnogo manju, čine vile (32-45) sa ograđenim ozelenjenim vrtovima i dvije stambene zgrade (31, 36). Nekoliko bolje očuvanih vila i mirni ambijent ulica, daleki su odjek i skromno svjedočanstvo vizije o sprezi humanijeg gradskog života i modernog arhitektonskog izraza nekadašnje stambene kolonije Crni vrh. Objekti smješteni na ovoj ruti govore i o prisustvu posve novog aktera u gradnji grada «Željezničke kreditne i stambeno-potporne zadruge» koja je nastojala riješiti stambeno pitanje radnika u novonastajućim gradskim uslovima. Stambena kolonija

Crni vrh predstavlja prvi planirani stambeni kompleks ove vrste u Sarajevu.

Sadašnji izgled većine objekata je izmijenjen dogradnjama, prenamjenama i neredovnim održavanjem. Između ostalih, danas, u potpunosti su neprepoznatljive vila Baylon (34) i vila Golubović (33), dok se vila Corn-Markezić (40) nalazi u ruševnom stanju. Iako stambene zgrade imaju dovoljno osvijetljene haustore kroz kontakte sa dvorištima, skoro su sva zapuštena bez ostvarivanja poželjnog kontakta stanara sa dvorišnim zelenilom. Zgrada Crvenog krsta (3) jedini je, do sada, primjer objekta iz perioda moderne koji je uspješno obnovljen.

Nekoliko objekata na ruti, iako građeni u periodu između dva svjetska rata, vjerno oslikavaju arhitekturu historicizma. Takva je Crkva Sv. Josipa (18) koja stilski ostaje vjerna neoromanici dok zgrada Tehničke škole (30) ne odstupa od monumentalnog oblikovanja fasade uz primjenu skulptoralne dekoracije.

Za pojedine objekte nije bilo moguće utvrditi nazive, autore i godine izgradnje. Odabir objekata iz osmanskog, austrougarskog i socijalističkog perioda koji su naglašeni na mapi baziran je na kriterijima njihove reprezentativnosti i autorstva. Radi konciznosti, mnogi objekti nisu mapirani ovom prilikom iako svakako zaslužuju našu pažnju. Marijin Dvor, kao glavni gradski centar, konceptualno je nedovršen i nesavršen te tako i mapa predstavlja putokaz za razumijevanja ovog ambijenta koji otvara prostor za diskusiju ne nudeći seriju gotovih zaključaka.

PRIMIENJENI ARHITEKTONSKI PRINCIPI UNUTAR RUTE:

I. HUMANA ARHITEKTURA

Osnovni princip arhitekata ovog perioda je izgradnja stambenih objekata kao „kuća za življenje“. Pored zadovoljavanja čovjekovih vlastitih potreba, kuća je morala biti poticajno radno i životno okruženje ostvarivanjem zdravog prostora. Omogućeno je dovoljno sunca i svjetla stambenim

prostorijama, prema njihovom karakteru - tako većina stambenih prostorija iz ovog perioda ima veoma povoljan fotokoeficijent od 1/4 do 1/6 (površina prozora naspram površine prostorije). Insistiranje na postizanju povoljne orijentacije i vizure postiže se primjenom ugaonih prozora, erkera i prozorskih traka (4, 15, 22, 27.). Važno je istaći da se vodilo računa o dimenzioniranju haustorskog prostora pri pozicioniranju prozora uz dovoljan upliv prirodnog svjetla (9, 27). Vrijedna je pažnje organizacija prostorija unutar Javne berze rada (8), gdje arhitekt Baylon odstupa od uobičajenog obrasca, postavljajući toaleta na uličnu fasadu kako bi odgovarajuće prostorije dobile južnu orijentaciju. Tamo gde je bilo moguće ostvarene je dovoljan razmak između objekata.

II. ORGANIZACIJA STAMBENOG PROSTORA

Rješavanje stana se odvija „iznutra prema vani“ sa funkcionalnim zoniranjem sadržaja (podjela na javnu, privatnu i servisnu zonu). Unutar komfornog i prostranog stana podjednako se tretira svaka od tih zona na nivou veličine prostorije, orijentacije i komunikacije. Velika pažnja se posvećuje stepenu privatnosti, koji se ne ostvaruje samo kroz zoniranje, nego i načinom rješavanja prostorija za dnevni boravak - diferenciranje prostora na stambeni hol, salon ili kabinet i dnevnu sobu. Time se potiče i fleksibilnost tokom svakodnevnog boravka koja je dodatno ostvarena primjenom harmonika, dvokrilnih vrata ili kliznih vrata - što omogućava vrlo lako korištenje jednog većeg prostora za druženje porodice i primanje gostiju. Srž i novitet u organizaciji stambenog prostora čini primjena stambenog hola - višefunkcionalnog prostora koji najčešće ima izlaz na lođu ili balkon. Na taj način su i ostvarene kružna komunikacija unutar stana (4, 8, 19, 22, 45 i 34-izvorno stanje).

III. PROŽIMANJE UNUTARNJEG I VANJSKOG PROSTORA

Naglašavanje kontakta sa vanjskim prostorom bazira se na činjenici koju arhitekti rado zastupaju: čovjek je prirodno

biće te se najbolje i najpotpunije osjeća okružen prirodom. Zastupajući povratak prirodi unutar gradske svakodnevnice primjenjuju se prozorske trake i istaci sa prozorskim trakama, te vanjski prostori (terase, ostakljene ili otvorene lođe i balkoni) koji su često značajnih površina. Boravak u prirodi kroz krovne terase ili vrt ostvaren je tamo gdje je bilo moguće obzirom na gustu gradsku strukturu. Arhitekti nastoje ostvariti unutar stana osjećaj svjesnosti promjene prirodnih fenomena tokom dana ili godine, tako da nije slučajno da i haustori bivaju komforni, kvalitetno izvedeni i dobro osvijetljeni kako bi ublažili prelaz iz unutarnjeg u vanjski prostor, te obrnuto. S druge strane ovakvo rješavanje zajedničkih prostora potiče socijalnu integraciju unutar zajednice (4, 19, 22, 27, 32, 33, 34). Važno je istaći da je primjena ostakljenih lođa veoma karakteristična za sarajevsku modernu - s jedne strane je optimalno rješenje za ovu klimatsku zonu, dok s druge strane suvremena je reinterpretacija divanhana i kamerija tradicionalne kulture stanovanja (drvene lođe na spratu koje su primarno imale funkciju koridora između soba).

IV. REDUCIRANJE OBLIKA

Kreiranje objekata se odvija na objedinjavanju funkcije i sadržaja iz kojeg proističe estetski izraz sveden na čistu formu ostvarenu skladnom kompozicijom čvrstih masa bez ukrasa. Karakter objekta postiže se igrom svjetla i sjene, odnosa punih i praznih ploha, zatvorenih i otvorenih prostora, iskrenom primjenom materijala (3, 4). Jednostavnost i dinamičnost u oblikovanju čvrstog volumena jasna je negacija bilo kakvih pseudostilova. Dominira princip simetričnog (1, 3, 8, 10, 25, 26) i centralnog komponiranja volumena i fasadnog plašta, ali su vrlo zanimljivi primjeri asimetričnih rješenja (4, 15, 19, 27, 37, 43, 44, 45).

INDEKS ARHITEKATA:

<3> Helen Baldasar (1894-1970), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu
<8, 28, 33> Mate Baylon (1895-1973), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Beču, profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu

<29> Franjo Citerbart maturirao na Državnoj tehničkoj školi u Sarajevu

<28> Jahiel Finci (1911-1977), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu profesor na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu

<4, 27> Muhamed Kadić (1906-1983) diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu profesor na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu

<4, 27> Reuf Kadić (1908-1974), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu, profesor u Srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu

<1, 31> Franjo Lavrenčić (1904-1965), maturirao na Tehničkoj školi u Ljubljani, odsjek arhitektura

<15> Tihomir Miličević diplomirao na Tehničkom fakultetu u Zagrebu

<2> Asim Nanić, maturirao na Državnoj tehničkoj školi u Sarajevu

<18> Karl Paržik /Karel Pařík (1875-1942), diplomirao na Odsjeku za arhitekturu na Akademiji primijenjenih umjetnosti u Beču

<48> Lavoslav Pavlin (1904-1975.), diplomirao na Tehničkom fakultetu u Ljubljani

<19> Isidor Reis (1901-1945.), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu

<44> Dušan Smiljanić (1895-1973.), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu, profesor na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu

<30> P.V. Todić

Primarni izvori:

Arhiv Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo

Finci, J.: Razvoj dispozicije i funkcije u stambenoj kulturi Sarajeva, 1963.

Kadić, E.: Reuf Kadić i počeci moderne arhitekture u BiH, 2010.

Milošević, P.: Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji (Sarajevo 1918-41), 1997.

Turkušić Jurić, E.: Elementi stambene arhitekture, Dnevni boravak kroz vrijeme: BiH, 2023.

Ugljen, Z.: Odjek novih tendencija u arhitekturi Sarajeva između dva rata, 1967.

ORGANIZATOR I IZDAVAČ: Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini (www.icomosubih.ba)

AUTORICA KONCEPTA: Elša Turkušić Jurić
SURADNICE: Aida Murtić i Andrea Baotić-Rustanbegović
GRAFIČKI DIZAJN: Alisa Burzić

POKROVITELJ: Federalno ministarstvo kulture i sporta

2023., NK ICOMOS u BiH. Sva prava pridržana. Zabranjena reprodukcija bez dozvole.

Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini
Национални комитет ICOMOS у Босни и Херцеговини
National Committee ICOMOS in Bosnia and Herzegovina

